

بررسی موارد مصرف و محل رویش داروهای گیاهی موجود در عطاری های شهر کرمان

میترا مهربانی^{الف}، زهرا مهدوی میمند^{ب*}، منصور میر تاج الدینی^ج

^{الف} مرکز تحقیقات علوم اعصاب، پژوهشکده نوروفارماکولوژی، دانشگاه علوم پزشکی کرمان

^ب گروه فارماکولوژی، دانشکده داروسازی، دانشگاه علوم پزشکی کرمان

^ج گروه زیست شناسی، دانشگاه شهید باهنر کرمان

چکیده

سابقه و هدف: تنوع اقلیم‌ها و گونه‌های دارویی، سابقه طب گیاهی در درمان امراض، کاشت و تولید گیاهان دارویی و پذیرش گیاهان دارویی به عنوان طب جایگزین توسط آحاد مردم از مزیت‌های نسبی آینده صنعت گیاهان دارویی ایران است. استان کرمان نیز دارای شرایط آب و هوایی متنوعی می‌باشد. همین امر موجب تنوع گیاهی بالایی در نقاط مختلف استان گردیده است. داروهای گیاهی موجود در عطاری های شهر کرمان را از لحاظ نام علمی، فارسی، محلی، خواص درمانی، محل رویش و اندام مورد استفاده بررسی کردیم.

۱۷۰ نمونه داروی گیاهی از عطاری های شهر کرمان جمع آوری و شناسایی شد که اکثریت این گیاهان متعلق به تیره های نعناع، جعفری و کاسنی هستند و از نظر اندام مورد استفاده، میوه و گل بیشترین موارد را تشکیل می‌دهند. با توجه به اینکه این داروها نقش مهمی در درمان بیماری ها ایفا می کنند جهت افزایش تولید و پرورش این گیاهان در استان کرمان باید کوشش کرد.

کلید واژه‌ها: عطاری، داروی گیاهی، کرمان.

تاریخ دریافت: بهمن ۹۱

تاریخ پذیرش: اردیبهشت ۹۳

مقدمه:

وسیع‌ی مورد استفاده قرار می‌گیرند، بطوریکه در برخی کشورها از اجزاء سیستم دارو درمانی محسوب می‌شوند و بازار تجارت آنها نیز در مقایسه با داروهای شیمیایی رونق افزونتری دارد (۳). آمارهای منتشر شده نشان داده‌اند ۸۰ درصد داروهای عرضه شده در برخی از کشورها منشاء گیاهی و طبیعی دارند و در کشورهای توسعه یافته کاربرد گیاهان دارویی معطر به شدت افزایش یافته بطوری که هم اکنون ۹۰ درصد مردم این کشورها از داروهای گیاهی استفاده میکنند و همچنین ۸۰ درصد از سکنه جهان برای مراقبت های اولیه بهداشتی ترجیح میدهند از عصاره های گیاهی یا ماده موثر آنها استفاده نمایند (۴، ۵).

قرن ها است که مردم از گیاهان برای بهبود و سلامت خویش استفاده میکنند. در طول تاریخ گیاهان به عنوان غذا یا دارو جهت درمان و یا پیشگیری استفاده شده‌اند. چنانچه اولین نوشته هادر زمینه گیاهان دارویی در ایران به حدود ۵۰۰۰ سال پیش در زمان سومری‌ها بازمی‌گردد (۱). فرهنگ استفاده از گیاهان دارویی در طول تاریخ توانسته جایگاه خود را در زندگی انسان باز کرده و بصورت بخشی از تمدن و آداب سنن از نسلی به نسلی دیگر منتقل شود (۲). در عصر حاضر نیز با وجود پیشرفت و توسعه چشمگیر کاربرد داروهای سنتزی، هنوز گیاهان دارویی و اشکال دارویی حاصل از آنها در مقیاس

جمع آوری نموده و بر روی برچسب مخصوص نوشته و سپس نمونه ها با برچسب اطلاعات مربوط به هر نمونه در دانشکده داروسازی نگهداری میشود (عکس ۳ و ۴).

عکس ۱

عکس ۲

عکس ۳

در کشور ما در طی سالهای گذشته توجه محافل علمی و اجرایی به درمان های گیاهی و روش های استاندارد به کار گیری آنها افزایش یافته است (۶). ولی با توجه به پیشینه بسیار طولانی در مصرف گیاهان دارویی و سابقه درخشان آنها در مورد دانش گیاهان دارویی و وجود مراکز علمی معتبر در شهرهای مختلف ایران در دوره های قبل، نظیر شیراز، ری، اصفهان و نیز ظهیر دانشمند شهیری چون ابوعلی سینا که طبابت بر اساس گیاهان دارویی را رواج داد و همچنین تنوع فراوان گونه های گیاهان دارویی به عنوان یک منبع غنی طبیعی از دیدگاه اقتصادی و در نتیجه توانایی های بالقوه در تولید و صادرات گیاهان دارویی، هنوز آن طور که شایسته است در زمینه شناسایی، اهلی کردن و کشت انبوه این گیاهان گام اساسی برداشته نشده است (۷).

معمولا داروهای گیاهی از طریق عطاران به روشهای مختلف مورد استفاده مردم قرار میگیرد، در حال حاضر چند هزار واحد عطاری در کشور مشغول فعالیت هستند (۶). در شهر کرمان نیز صدها عطاری وجود دارد و عطاران در حال خدمت رسانی به مردم این شهر هستند و داروهای بومی و غیر بومی را پس از تهیه از نقاط دور و نزدیک همراه با اطلاعاتی که در مورد داروهای گیاهی دارند در اختیار مردم قرار می دهند. در این پژوهش داروهای گیاهی موجود در عطاری های شهر کرمان را از لحاظ نام علمی، محل رویش، خواص درمانی و سایر موارد جهت افزایش آگاهی علاقه مندان و همچنین ایجاد زمینه تولید و پرورش بیشتر این گیاهان در استان بررسی شده است.

مواد و روش ها:

در این مطالعه تجربی با مراجعه به تعدادی از عطاری های شهر کرمان که اکثرا در بازار مرکزی شهر واقع شده اند (عکس ۱ و ۲) مقدار معینی از داروهای گیاهی موجود در عطاری ها را خریداری کرده و سپس با استفاده از منابع مختلف (۹۸، ۱۰) نام علمی و تیره آنها را تعیین و سایر اطلاعات مربوط به هر نمونه شامل خواص درمانی، قسمت مورد استفاده و اینکه هر نمونه از کجا تهیه میشود و چه تعداد از این گیاهان در مناطق نزدیک رویش دارند و چه مقدار از خارج کشور تهیه می شوند،

یافته‌ها:

در بین نمونه‌های دارویی گیاهی جمع آوری شده از عطاری های شهر کرمان مشخصات بیش از ۱۷۰ نمونه شامل میوه، دانه، سرشاخه هوایی، گل، ریزوم، برگ، فراورده های فرعی، پوست ساقه، پوست میوه و دم میوه در جدول ۱ نوشته شده است.

عکس ۴

جدول ۱. محل تولید، اندام مورد استفاده، نام محلی، نام فارسی، نام علمی گیاه، تیره، استفاده درمانی

ردیف	محل تولید	اندام مورد استفاده	نام محلی	نام فارسی	نام علمی گیاه	تیره	استفاده درمانی
۱.		میوه	آمله	آمله	<i>Phyllanthus emblica L.</i>	Euphorbiaceae	مُبرد، خنک کننده، ملز و ملین مزاج
۲.	کرمان و فارس	سرشاخه هوایی	آویشن، آویشن برو	آویشن شیرازی	<i>Zataria multiflora Boiss*</i>	Labiatae	برطرف کننده ناراحتی های معده، دردهای استخوانی و رفع سرماخوردگی
۳.	کرمان	سرشاخه های هوایی	ازگن	آویشن قره باغی	<i>Thymus fedtschenkoi</i>	Labiatae	ضد دل درد و ضد نفخ
۴.	کرمان	دانه	ارزن	ارزن	<i>Panicum miliaceum L.</i>	Graminae ^۱	تقویت کننده
۵.	نواحی پرآب ایران	سرشاخه های هوایی	اسطوخودوس	اسطوخودوس ایرانی	<i>Nepeta menthoides Boiss</i>	Labiatae	برطرف کننده درد معدی، آرام بخش و تب بر
۶.	هند و پاکستان	دانه	تخم سفید	اسفرزه	<i>Plantago ovate forsk</i>	Plantaginaceae	ملین، اسهال ساده و التیام دهنده زخم
۷.	کرمان	دانه	دشتی، اسفند	اسفند	<i>Peganum harmala L.</i>	Zygophyllaceae	ضد عفونی کننده
۸.	کرمان	اندام هوایی	افتیمون	افتیمون	<i>Cuscuta Epithimum Murr</i>	Cuscutaceae	اشتها آور، صفرا بر، التیام و شستوشوی زخمها
۹.	برخی از نواحی ایران	گل	افسنطین	افسنطین	<i>Artemisia absinthium L.</i>	Compositae	تب بر، تقویت قلب و دفع کرم
۱۰.	نواحی شمالی و جنوبی	برگ	اکالیپتوس	اکالیپتوس	<i>Eucalyptus camaldulensis Deha.</i>	Myrtaceae	رفع سرماخوردگی، دور کننده حشرات
۱۱.	بلوچستان و نواحی غربی	ریزوم	اگیر ترکی	اگیر ترکی	<i>Acours calamus L.</i>	Araceae	نیرو دهنده، مقوی معده، ضد نفخ و معالج بیماریهای روماتیسمی
۱۲.	نواحی مرطوب ایران	ریزوم	انجبار	انجبار	<i>Polygonum bistorta L.</i>	polygonaceae	مقوی، قابض و التیام دهنده درمان سل
۱۳.	نواحی گرم، جنوب ایران	دانه	انجره	انجره	<i>Urtica pilulifera L.</i>	Urticaceae	هاضم، ازدیاد ادرار، ضد یوست، بندآورنده خون و ضد دیابت
۱۴.	کرمان	میوه	انجیر	انجیر	<i>Ficus carica L.</i>	moraceae	معرق، درمان یوست و ادرار آور

مسکن، نرم کننده و شفاف کننده پوست	Papilionaceae	<i>Astragalus fasciculifolios Boiss</i>	انزروت	انزروت	صمغ (فراورده فرعی)	مراعات داخل کشور	۱۵
برطرف کننده انگل های روده ای، بادشکن، خلط آور	Compositae	<i>Ferola assa-foetida L.</i>	انقوزه	انقوزه	رزین (فراورده فرعی)	کرمان	۱۶
ضد درد درمان میگرن، باد شکن، معطر کننده، ضد عفونی کننده ومدبر	Umbelliferae	<i>Pimpinella anisum L.</i>	انیسون	انیسون	میوه	نقاط مختلف ایران	۱۷
آرام بخش، ضدخونریزی، تقویت کننده معده، ضد عفونی کننده	Compositae	<i>Matricaria chamomilla L.</i>	بابونه دارویی	بابونه شیرازی	گل	فارس	۱۸
آرام بخش، ضدخونریزی، ضد عفونی کننده، ایجاد رنگ طلائی مو	Compositae	<i>Tripleurospermum disciforme (C.A.Mey) schultz-Bip</i>	بابونه کاذب	بابونه	گل	کرمان	۱۹
			بادرنج				۲۰
مدر و آرامبخش	Labiatae	<i>Melissa officinalis L</i>	بارنگ بو، وارنگ بو	وارنگ بو	سرشاخه های هوایی	شمال ایران	۲۱
نرم کننده سینه، رفع سرفه و خارش گلو	Plantaginaceae	<i>Plantago major L.</i>	بارهنگ	بارهنگ، تنگ بار	دانه	کرمان	۲۲
مقوی معده، ترمیم کننده زخم های سطح بدن، در صنعت: عطر وادکلن سازی	Umbelliferae)	<i>Ferula gumosa Boiss</i>	باریجه	باریجه	فراورده فرعی	خراسان	۲۳
لینت بخش، تقویت کننده، مدر و محرک	Labiatae	<i>Lallemantia royleana Fisch.et Mey.</i>	بالنگوی شیرازی	بالنگو	دانه	کرمان	۲۴
مقدار خیلی کم ضد درد	Solanaceae	<i>Hyoscyamus reticulatus L.</i>	بذروالبنج، بنگ دانه	بذروالبنج	دانه	مناطق مرطوب ایران	۲۵
خوشبو کننده ادویه و ضد درد کلیوی	Lauraceae	<i>Laurus nobilis L.</i>	برگ بو	برگ بو	برگ	شمال و مرکز ایران	۲۶
برطرف کننده دردهای روماتیسمی و تب بر	Salicaceae	<i>salix spp.</i>	برگ بید	برگ بید	برگ	کرمان	۲۷
پایین آورنده فشار و قند خون، تقویت کننده	Oleaceae	<i>Olea europea L.</i>	برگ زیتون	برگ زیتون	برگ	شمال ایران	۲۸
پایین آورنده قند و فشار خون	moraceae	<i>Morus nigra L</i>	برگ شاتوت	برگ توت سیاه	برگ	کرمان	۲۹
مدر، زیادکننده شیر مادران، لاغر کننده و پایین آورنده چربی خون	Umbelliferae	<i>Anethum graveolens L.</i>	برگ شوید	برگ شوید	برگ	کرمان	۳۰
ضد عفونی کننده و ضد التهاب	(Myrtaceae)	<i>Myrtus communis L.</i>	برگ مورد	برگ مورد	برگ	کرمان	۳۱
برطرف کننده ناراحتیهای گوارشی، مدر و طب بر		<i>Achillea eriophora</i>	برنجاسف	برنجاسف	سرشاخه هوایی	جنوب کرمان	۳۲
تقویت بینایی، تب بر، اسهال، اشتها آور، جذام	Combretaceae	<i>Terminalia beilerica (Gaertn.) Roxb</i>	بلبله	بلبله	میوه		۳۳
التیام دهنده و برطرف کننده سرفه	Violaceae	<i>Viola odorata L.</i>	بنفشه معطر	گل بنفشه	گل	شمال ایران	۳۴
معطر و حاوی روغن، بند آورنده اسهال های ساده و به عنوان تقلات (سرخ کرده اش)	Anacardiaceae	<i>Pistacia atlantica Desg.</i>	بنه	بنه	میوه	کرمان	۳۵

آرامبخش دردمعدی، ضد عفونی کننده، شستشودهنده و ضدخونریزی داخلی	Compositae	<i>Achillea wilhelmsii</i> L.	بومادران	بومادران	سرشاخه گلدار	کرمان	۳۶
لینت بخش و فراورده های آرایشی	Rosaceae	<i>Cydonia oblonga</i> Miller	به دانه	به دانه	دانه	کرمان	۳۷
آرام بخش	Labiatae	<i>Ocimum basilicum</i> L.	بهار ریحان	بهار ریحان	گل	کرمان	۳۸
آرامبخش و مدر	Rutaceae	<i>Citrus bigardia</i> Duh.	بهار نارنج	بهار نارنج	گل	کرمان	۳۹
نرم کننده، قابض، ضد نفخ	Sterculiaceae	<i>Helicteres isora</i> L.	بهمن پیچ	بهمن پیچ	میوه	هندوستان	۴۰
خنک، ضد تب و ملین	Salicaceae	<i>Salix excelsa</i> Gme.	بید خشت	بید خشت	فراورده فرعی	جنوب و شمال ایران	۴۱
خلط آور، لینت بخش، مدر	polypodiaceae	<i>Adiantum capillus_venris</i> L.	پرسیاوشان	پرسیاوشان	اندامهای هوایی	شمال ایران	۴۲
مقوی و آرام بخش	Anacardiaceae	<i>Pistacia vera</i> L.	پوست پسته	پوست پسته	پوست میوه	کرمان	۴۳
برطرف کننده نفخ و دردهای معدی	Labiatae	<i>Mentha longifolia</i> L.	پونه	پونه، پودنه	سرشاخه های گلدار	کرمان	۴۴
سمی، مصارف سنتی، درمان آسم	Solanaceae	<i>Datura stramonium</i> L.	تاتوره	تاتوره	سرشاخه ای گلدار، دانه و میوه	کرمان	۴۵
پایین آورنده تب، بند آورنده خون، ضد درد	Solanaceae	<i>Solanum nigrum</i> L.	تاجریزی	روپاس	میوه	کرمان	۴۶
رفع سرماخوردگی و ماده مقوی	Amaramaceae	<i>Amaranthus paniculatus</i> L.	تخم تاج خروس	تخم تاج خروس	دانه	کرمان	۴۷
تب بر، مدر، اشتها آور، ضد نفخ و باز کننده قاعدگی	Umbelliferae	<i>Petroselinum crispum</i> Mill	تخم جعفری	تخم جعفری	میوه	کرمان	۴۸
تصفیه کننده خون، ضد اسکوربوت، تسکین تشنگی، رفع سرفه	Portulacaceae	<i>Portulaca oleracea</i> L.	تخم خرفه	تخم خرفه	دانه	کرمان	۴۹
لینت بخش و رفع التهابات دستگاه ادراری	Labiatae	<i>Ocimum basilicum</i> L.	تخم شربتی، تخم ریحان	تخم شربتی، تخم ریحان	دانه	کرمان	۵۰
تقویت کننده و کاهنده قند خون	Papilionaceae	<i>Trigonella foenum-graecum</i> L.	تخم شنبلیله	تخم شنبلیله	دانه	کرمان	۵۱
مدر، زیاد کننده شیر مادران، لاغر کننده، پایین آورنده چربی خون	Umbelliferae	<i>Anethum graveoleus</i> L.	تخم شوید	میتخم، مک	میوه	کرمان	۵۲
ادرار آور، ملین و خواب آور	Compositae	<i>lactuca sativa</i> L.	تخم کاهو	تخم کاهو	دانه	کرمان	۵۳
مدر	Compositae	<i>Cichorium intybus</i> L.	تخم کاسنی	تخم کاسنی	میوه	کرمان	۵۴
ملین و رفع بیماریهای جلدی	Linaceae	<i>Linum usitatissimum</i>	تخم کتان	تخم کتان	دانه	کرمان	۵۵
برطرف کننده تب، ضد انگلهای گوارشی	Cucurbitaceae	<i>Cucurbita pepo</i> DC.	تخم کدو	تخم کدو	دانه	کرمان	۵۶

دیوریتیک	Umbelliferae	<i>Apium graveolens</i> L.	تخم کرفس	تخم کرفس	میوه	کرمان	۵۷
طعم دهنده، زیاد کننده شیر مادران، ضد نفخ، ضد عفونی	Umbelliferae	<i>Coriandrum sativum</i> L.	تخم گشنیز	تخم گشنیز	میوه	کرمان	۵۸
تهیه روغن، ملین	Compositae	<i>Carthamus tinctorius</i> L.	تخم گلرنگ	تخم گل خشک	دانه	کرمان	۵۹
برطرف کننده درد های عضلانی و روماتیسمی	Labiatae	<i>Satureja hortensis</i> L.	تخم مرزه	تخم مرزه	دانه	کرمان	۶۰
بند آورنده خون و التیام دهنده	Polygonaceae	<i>Rumex conglomerates</i> Murr.	تخم هماز	تخم هماز		شمال و مرکز ایران	۶۱
تب بر، ملز، و کمی ملین	Convolvulaceae	<i>Operculina turpethum</i> L.	ترید	ترید	ریشه		۶۲
ملین تب بر در بیماریهای واگیر دار و طعم دهنده	Papilionaceae	<i>Alhagi pseudoalhagi</i> (M.B.)De sv.	ترنجبین	ترنجبین	فراورده فرعی	کرمان	۶۳
ضد قارچ	Solonaceae	<i>Nicotiana tabacum</i> L.	توتون		برگ		۶۴
ضد عفونی کننده سطح خارجی بدن و برطرف کننده انگلهای حیوانی	Solonaceae	<i>Nicotiana tabacum</i> L.	توتون، تنباکو	توتون، تنباکو	برگ	شمال ایران	۶۵
تقویت کننده اعصاب، نرم کننده و مقوی	Orchidaceae	<i>Orchis latifolia</i> L.	ثعلب پنجه ای	ثعلب	ریشه	مناطق کوهستانی شرق و غرب	۶۶
پادزهر و رفع عوارض جلدی	Myrtaceae	<i>Barringtonia racemosa</i> Blume	جدوار	جدوا	ریشه	هند	۶۷
تهیه نان و تقویت کننده	Graminae	<i>Hordeum Vulgare</i> L.	جو	جو، شعیر	میوه	نقاط مختلف ایران	۶۸
نیرو دهنده و در مصرف خارجی درمان روماتیسم	Myristicaceae	<i>Myristica fragrance</i> Houts.	جوز بویا، جوز هندی	جوز	دانه	هند	۶۹
	Malvaceae	<i>Hibiscus gossypifolius</i> Mill.	چای مکی	چای مکی	گل	کرمان	۷۰
پایین آورنده قند خون	Theaceae	<i>Camelia sinensis</i> L.	چای سبز	چای سبز	برگ	شمال ایران	۷۱
پایین آورنده فشار خون آنتی اکسیدان و کاهش وزن	Theaceae	<i>Camelia sinensis</i> L.	چای سفید		برگ(جوانه)	شمال ایران	۷۲
ضد سرطان و آنتی اکسیدان	Theaceae	<i>Camelia sinensis</i> L.	چای سیاه		برگ	شمال ایران	۷۳
آرامبخش ناراحتی معده و دستگاه هاضمه		<i>Stachy lavanfulifolia</i> Vahl.	چای کوهی	چای کوهی		شمال ایران	۷۴
نشاط آور و تقویت کننده	Papilionaceae	<i>Abrus prectorus</i> L.	چشم خروس	چشم خروس	دانه	هندوستان	۷۵
شستشو دهنده	Caryophyllaceae	<i>Acanthophylum squarrosom</i> Boiss.	چوبک	چوبک	ریشه	مناطق مختلف کشور	۷۶
رنگ کننده مو و الباف، نرم کننده و ضد قارچ و برطرف کننده ترک خوردگی های پوست	Lythraceae	<i>Lawsonia inermis</i> L.	حنا	حنا	برگ	کرمان	۷۷
مسهل، ضد ویروس،	Cucurbitaceae	<i>Citrullus colocynthis</i> Schrad	حنظل، هندوانه ابو جهل	هندوانه ابو جهل	میوه	کرمان	۷۸
مدر، تصفیه کننده خون و تسهیل کننده اعمال کبدی	Zygophyllaceae	<i>Tribulus terrestris</i> L.	خارخاسک	خارخاسک	میوه	کرمان	۷۹

رفع گرمادگی، ضد اسهال	Cruciferae	<i>Descureania Sophia</i> L.	خاکشیر	خاکشیر	دانه	کرمان	۸۰
لینت بخش ومدر، ضد عفونی کننده و شستشودهنده، التیام بخش زخمها	Malvaceae	<i>Alcea lavateriflora</i> DC.	ختمی	ختمی خبازی	گل	کرمان	۸۱
چاشنی، ملین و دفع تب های نوبه ای	Cruciferae	<i>Sinapis alba</i> L.	خردل سفید	خردل سفید	دانه	کرمان	۸۲
چاشنی، ضد درد عضلانی و ملین	Cruciferae	<i>Brassica nigra</i> L.	خردل سیاه	خردل سیاه	دانه	کرمان	۸۳
ضد درد، آرامبخش خواب آور	(Papaveraceae)	<i>Papaver somniferum</i> L.	خشخاش	تخم خشخاش	دانه	افغانستان	۸۴
تهیه مربا آرامبخش، ضد نفخ	Rutapceae	<i>Citrus bigaradia</i> Duch.	خلال نارنج	خلال نارنج	پوست میوه	کرمان	۸۵
نیرو دهنده، قابض، عطر و طعم دهنده	Lauraceae	<i>Cinnamomum zeylancum</i>	دارچین	دارچین	پوست شاخه	هند	۸۶
رفع زکام، تنگی نفس و انگل های روده ای	Compositae	<i>Artemisia sieberi</i> Besser	درمنه	درمنه، جاز	سرشاخه های هوایی	کرمان	۸۷
بخور آن برای رفع زکام و تنگی نفس و دم کرده آن رفع انگل های روده ای	Chenopodiaceae	<i>Chenopodium botrys</i> L.	درمنه ترکی	درمنه ترکی	سرشاخه های هوایی	کرمان	۸۸
مدر و سنگ شکن	Rosaceae	<i>Cerasus vulgaris</i> Mill.	دم آلبالو	دم آلبالو	دم میوه	کرمان	۸۹
رفع گلو درد	Equisetaceae	<i>Equisetum arvensis</i> L.	دم اسب	دم اسب	سرشاخه های هوایی	نواحی مرطوب	۹۰
مدر	Equistaceae	<i>Equistum arvensis</i> L.	دم اسب		سرشاخه های هوایی		۹۱
بهترین داروی مدر	Rosaceae	<i>Cerasus avium</i> L.	دم گیلاس	دم گیلاس	دم میوه	استان کرمان	۹۲
تب بر، تقویت کننده، برطرف کننده اسهال خونی	Rutaceae	<i>Toddalia asiatica</i> Lam.	دهن باز دهن بسته	دهن باز دهن بسته	میوه	هند	۹۳
ضد نفخ، مقوی و مدر	Umbelliferae	<i>Foeniculum vulgare</i> Mill	رازیانه	بادیون	میوه	کرمان	۹۴
ضد اسپاسم، ضد درد، ضد التهاب و جلوگیری از زخم معده	Labiatae	<i>Rosmarinus officinalis</i> L.	رزماری ، اکلیل کوهی	رزماری	سرشاخه های هوایی	کرمان	۹۵
ادرار آور، بند آورنده خون، تقویت کننده و یکی از رنگهای مهم گیاهی است	Rubiaceae	<i>Rubia tinctorium</i> L.	ریشه روناس	ریشه روناس	ریشه	شمال ایران	۹۶
صفرآ بر و مسهل	Berberidaceae	<i>Berberis integerima</i> Bge	ریشه زرشک	ریشه زرشک ، زارج	ریشه	خراسان و کرمان	۹۷
پاک کننده مجاری گوارشی و بهترین تصفیه کننده خون مدر، ضد درد، معرق و تب بر	Compositae	<i>Cichorium intybus</i> L.	ریشه کاسنی	ریشه کاسنی	ریشه	کرمان	۹۸
برطرف کننده ناراحتی های کبدی، ملین	Polygonaceae	<i>Rheum palmeatum</i> L.	ریوند چینی، ربارب	ریوند	ریشه	جین	۹۹
تهیه چسب	Roseaseae	<i>Prunus avium</i> L.	زدو	زدو	فراورده فرعی	نقاط مختلف ایران	۱۰۰
ادویه، ترمیم کننده، محرک اعمال هضم	Zingiberaceae	<i>Curcuma longa</i> L.	زردچوبه	زردچوبه	ریزوم	هند	۱۰۱
عطر و طعم دهنده و تسهیل کننده اعمال کبد	Berberidaceae	<i>Berberis orientalis</i> C.K.Schn. Var	زرشک بی دانه	زرشک	میوه	خراسان و کرمان	۱۰۲

آب حاصل از آن به عنوان صفرابر	Berberidaceae	<i>Berberis integerima</i> Bge.	زرشک آبی	زارح، زرشک سیاه	میوه	خراسان و کرمان	۱۰۳.
عطر و طعم دهنده، تقویت کننده	Iridaceae	<i>Crocus sativus</i> L.	زعفران	زعفران	گل (خامه و کلاله)	خراسان	۱۰۴.
ضد نفخ، تقویت کننده، عطر و طعم دهنده	Zingiberaceae	<i>Zingiber officinale</i> Rose	زنجبیل	زنجفیل	ریزوم	هند	۱۰۵.
عطر و طعم دهنده و ضد نفخ	Umbelliferae	<i>Trachyspermum copticum</i> L.	زنیان	کسوک	میوه	کرمان	۱۰۶.
عطر و طعم دهنده، ضد عفونی کننده و ضد نفخ	Umbelliferae	<i>Cuminum cyminum</i> L.	زیره سبز	زیره سبز	میوه	کرمان	۱۰۷.
	Umbelliferae	<i>Carum carvi</i> L.	زیره سیاه	زیره سیاه	میوه	کرمان	۱۰۸.
عطر و طعم دهنده، ضد عفونی کننده و باد شکن	Umbelliferae	<i>Bunium persicum</i> L.	زیره کوهی	زیره کوهی	میوه	کرمان	۱۰۹.
التیام دهنده زخمها (استعمال خارجی)، نیرو دهنده و ضد خونریزی	Rutaceae	<i>Rutagraveolens</i> L.	سداب	سداب	سرشاخه	شمال ایران	۱۱۰.
پاک کننده و شستشو دهنده، ضد عفونی کننده و ضد قارچ	Rhamanaceae	<i>Ziziphus spina-christii</i> (L.) Desf.	سدر، کنار	سدر	برگ	نواحی جنوب ایران	۱۱۱.
سردردهای سرد، یرقان، زخم معده، تقویت معده، هاضمه و اعصاب	Cyperaceae	<i>L. rotundus</i> Cyperus	سعد کوفی	سعد کوفی	ریشه		۱۱۲.
کننده ناراحتی های معده، جلوگیری از حال بهم خوردن	Anacardiaceae	<i>Pistacia atlantica</i> Desf.	سقر	سقر	فرآورده فرعی	کرمان	۱۱۳.
مسهل صفرای برای جنین مضر است و موجب سقط جنین می شود.	Convolvulaceae	<i>Convolvulus scammonia</i> L.	سقمونیا	سقمونیا	صمغ رزینی	سوریه تا قفقاز و عراق	۱۱۴.
بندآورنده خون، برطرف کننده اسهال و چاشنی	Anacardiaceae	<i>Rhus coraria</i> L.	سماق	سماق	میوه رسیده	نواحی مرکزی ایران	۱۱۵.
مسهل	Caesalpinaceae	<i>Cassia angustifolia</i> Vahl.	سنا، سنامکی	سنا	برگ	نواحی جنوب ایران	۱۱۶.
خواب آور، نشاط آور، آرام بخش	Valerianaceae	<i>Valeriana officinalis</i> L.	سنبل الطیب	سنبل الطیب	ریشه	آذربایجان	۱۱۷.
نشاط آور، آرام بخش، رفع بی خوابی	Valerianaceae	<i>Nordostachys jatmansii</i> DC.	سنبل الطیب هندی	سنبل الطیب	ریشه	هند	۱۱۸.
قابض، بندآورنده اسهال و صفرابر	Elaeagnaceae	<i>Elaeagnus angustifolia</i> L.	سنجد	سنجد	میوه	کرمان	۱۱۹.
ضد درد در بیماری های نقرس	Colchicaceae	<i>Colchicum luteum</i> Barker	سورنجان	سورنجان	ریشه های غده ای	کرمان	۱۲۰.
در چهارتخمه جهت برطرف کردن سرفه، نرم کردن سینه	Boraginaceae	<i>Cordia myxa</i> L.	سه پستان	سه پستان	میوه		۱۲۱.
زیاد کننده شیر، ضد انگل های روده ای، مسهل و ضد نفخ	Ramunculaceae	<i>Nigella sativa</i> Sibth	سیاه دانه	سیاه دانه	دانه	کرمان	۱۲۲.

تصفیه کننده خون، برطرف کننده خارش های جلدی و معرق	Fumariaceae	<i>Fumaria parviflora</i> L.	شاهتره	شاتره	سرشاخه های هوایی	کرمان	۱۲۳
بندآورنده اسهال و مقوی	Canabinaceae	<i>Cannabis sativa</i> L.	شاهدانه	تخم کنب	دانه	کرمان	۱۲۴
مدر و تقویت کننده	Liliaceae	<i>polygonatum polyanthemum</i> (M.B)Link	شقاقل	شقاقل	ریزوم	شمال ایران	۱۲۵
لینت بخش، برطرف کننده سرفه، پایین آورنده تب، طعم دهنده	Compositae	<i>Echinops sepalotes</i> DC	شکر تیغال	شکر تیغال	مان (فراورده فرعی)	حاشیه کویر و مناطق گرم و خشک	۱۲۶
ماده قندی طبیعی، طعم دهنده، ملین	Graminae	<i>Saccharum officinarum</i> L.	شکر سرخ	شکر سرخ	(فراورده فرعی)		۱۲۷
خلط آور، افزایش فشار خون، برطرف کننده ناراحتی های گوارشی و ضد التهاب	Papilionaceae	<i>Glycyrrhiza glabra</i> L.	شیرین بیان	ریشه متکی	ریشه	کرمان	۱۲۸
ملین قوی، تنظیم کننده اعمال کبدی	Liliaceae	<i>Aloe litoralis</i> Baker	صبر زرد	صبر زرد	فراورده فرعی	نواحی گرم و مرطوب	۱۲۹
مدر قوی	Solanaceae	<i>Physalis alkakengi</i> L.	عروسک پشت پرده، کاکنج	کاکنج	میوه	نقاط مختلف	۱۳۰
مدر، تقویت کننده و آرام بخش	Boraginaceae	<i>Asperugo procumbens</i> L.	علف چسبک، بادرنجبویه تقلبی	بادرنجبویه	اندام هوایی	نقاط مختلف	۱۳۱
لینت بخش، پایین آورنده فشار خون	Rhamnaceae	<i>Ziziphus vulgaris</i> L.	عناب	عناب	میوه	نواحی جنوبی، شمالی و مرکزی	۱۳۲
چاشنی، محرک و ضد عفونی کننده	Piperaceae	<i>Piper nigrum</i> L.	فلفل سیاه	فلفل سیاه	میوه	هند	۱۳۳
چاشنی، محرک و اشتها آور، برطرف کننده سردرد یکطرفه، ضد خونریزی	Solanaceae	<i>Capcicum frutescens</i> willd	فلفل قرمز	فلفل قرمز	میوه	کرمان	۱۳۴
ملین و مسهل	Caesalpinaceae	<i>Cassia angustifolia</i> Vahl.	فلوس	فلوس	میوه	افریقا، هند و جنوب ایران	۱۳۵
نیرو دهنده و ضد انگل	Palmaceae	<i>Areca catechu</i> L.	فوفل	فوفل	میوه	هند	۱۳۶
ضد انگل و نیرو دهنده	Palmaceae	<i>Areca catechu</i> L	فوفل	فوفل	میوه	هند و چین	۱۳۷
لینت بخش، مقوی و سنگ شکن	Cruciferae	<i>Lepidium perfoliatum</i> L.	قدومه شهری	قدومه	دانه	نواحی جنوبی و مرکزی	۱۳۸
لینت بخش، مقوی و سنگ شکن	Cruciferae	<i>Alyssum homolocarpum</i> (F&M.) Boiss	قدومه شیرازی	تودرو	دانه	نواحی جنوب و جنوب شرق	۱۳۹
بعنوان شستشودهنده موی سر و ضماد برطرف کننده درد کمر	Leguminosae:	<i>Entada scandens</i> Benth.	قرص کمر	قرص کمر	میوه		۱۴۰
پایین آورنده فشار و قند خون	Ericaceae	<i>Vaccinium arctostaphylos</i> L.	قره قات	قره قات	میوه		۱۴۱
گرم کننده، رفع سوء هاضمه، معالجه دل درد و ضد اسهال	Zingiberaceae	<i>Alpinia officinerum</i> Hance	قسط تلخ	قسط تلخ	ریشه		۱۴۲
پادزهر، ضد دندان درد و سردرد و رفع سوء هاضمه	Zingiberaceae	<i>Alpinia Galanga</i> (L.) Vild	قسط شیرین	قسط شیرین	ریشه		۱۴۳

نیرو دهنده، رفع مسمومیت، نوشیدنی	Rutaceae	<i>Coffea Arabica L.</i>	قهوه	قهوه	دانه		۱۴۴.
ضد عفونی کننده، دافع حشرات و پایین آورنده دمای بدن	Lauraceae	<i>Cinnamomum camphora L.Nees&Eberm.</i>	کافور	کافور	صمغ	چین و ژاپن	۱۴۵.
آرامبخش، مقوی معده و ضد عفونی کننده	Labiatae	<i>Ziziphora clinopodioides Lam.</i>	کاکوتی کوهی	آلاله	برگ	کرمان	۱۴۶.
		<i>Capparis spinosa L.</i>	کور				۱۴۷.
مدر قوی، ضد عفونی کننده مجاری ادراری	Geraminae	<i>Zea mays L</i>	کاکل ذرت	کاکل ذرت	خامه تخمدان	کرمان	۱۴۸.
درمان درد مفاصل و معده، سرماخوردگی و ضد نفخ	Labiatae	<i>Ziziphora tenuiri L.</i>	کاکوتی	کاکوتی	سرشاخه های گلدار	کرمان	۱۴۹.
شستشو دهنده، آهار دهنده پارچه	Papilionaceae	<i>Astragalus (tragacanth) Spp.</i>	کتیرای مفتولی	کتیرا	فراورده فرعی	اکثر نقاط ایران	۱۵۰.
ملین، مقوی و روغن صنعتی	Euforbiaceae	<i>Ricinus communis L..</i>	کرچک	کرچک	دانه	اکثر نقاط ایران	۱۵۱.
ضد عفونی کننده، معطر، همراه مورد یا اسپند	Burseraceae	<i>Bowswellia carterii Bird</i>	کندر آتش	کندر آتش	فراورده فرعی (گم رزین)	سومالی و عربستان	۱۵۲.
ضد عفونی کننده، معطر، همراه مورد یا اسپند	(Burseraceae)	<i>Bowswellia carterii Bird</i>	کندر خوراکی	کندر خوراکی	فراورده فرعی (گم رزین)	سومالی و عربستان	۱۵۳.
مدر و ضد تب	Boraginaceae	<i>Echium amoenum Fisch&Mey</i>	گاوزبان سبز	برگ گاوزبان	برگ	کرمان	۱۵۴.
آرام بخش و تسکین درد عضلات ملتهب	Urticaceae	<i>Urtica dioica L.var.dioica</i>	گزنه دوپایه	گزنه	برگ		۱۵۵.
ضد نفخ، ضد روماتیسم	Labiatae	<i>Saliva hydrangea Dc</i>	گل آروانه	گل آروانه	سرشاخه های گل دار	نواحی البرز و آذربایجان	۱۵۶.
لینت بخش، ضد سرفه، مدر، شستشودهنده خارجی	Malvaceae	<i>Malva silvestris L.</i>	گل پنیرک	ختمی	گل	کرمان	۱۵۷.
برطرف کننده درد های معدی و نفخ	Labiatae	<i>Mentha longifolia L.</i>	گل پونه	پونه، پودنه	سرشاخه های گلدار	کرمان	۱۵۸.
رنگ کننده و ضد کرم	Polygonaceae	<i>Rheum ribes L.</i>	گل ریواس	گل ریواس	گل	کرمان	۱۵۹.
ضد اسهال و ناراحتی های معده	Rosaceae	<i>Rosa foetida Herm</i>	گل زرد		گل		۱۶۰.
برطرف کننده آسم و ضد نفخ	Labiatae	<i>Nepeta bracteata Benth.</i>	گل زوفا	گل زوفا	سرشاخه های گلدار	نقاط مختلف ایران	۱۶۱.
معرق، افزاینده فشار خون و آرام بخش	boraginaceae	<i>Echium amoenum Fisch&Mey</i>	گل گاو زبان	گاو زبان	گل	کرمان	۱۶۲.
ضد عفونی کننده، ضد نفخ، هضم کننده، عطر و طعم دهنده غذا	Umbelliferae	<i>Heraclium persicum Desf.</i>	گلپر	گلپر	میوه	کرمان	۱۶۳.
ملین و تهیه روغن	Compositae	<i>Carthamus tinctorius L.</i>	گلرنگ	گل خشت	گل	کرمان	۱۶۴.
ملین ضعیف، جلوگیری کننده از عمل مسهل های قوی و گلاب	Rosaceae	<i>Rosa damascene Mill.</i>	گل سرخ، گل محمدی	گل سرخ	گلبرگ	کرمان	۱۶۵.

قابض و ضدخونریزی	<i>Punicaceae</i>	<i>Punica granatum</i> L.	گلنار فارسی	گلنار فارسی	گل	نقاط مختلف ایران	۱۶۶.
پایین آورنده فشار خون	<i>Papilionaceae</i>	<i>Securigera securidace</i> L.	گنده تلخه	گنده تلخه	دانه	خوزستان	۱۶۷.
قابض، غنی از تانن، در دباغی پوست و ترک خوردگی پوستی	<i>Fogaceae</i>	<i>Quercus brantii</i> Lindl	مازوح	مازو	فراورده فرعی (کال)	غرب ایران	۱۶۸.
برطرف کننده ناراحتیهای معده و تقویت کننده	<i>Scrophulariaceae</i>	<i>Scrophularia striata</i> Boiss	مخلصه	مخلصه	سرشاخه های میوه دار	نقاط مختلف ایران	۱۶۹.
ضد نفخ، مدر، معرق، ضد عفونی کننده و نیرو دهنده	<i>Labiatae</i>	<i>Origanum vulgare</i> L.	مرزنجوش	مرزنجوش، مرزنگو	سرشاخه های هوایی	شمال ایران	۱۷۰.
مسکن، سوء هاضمه	<i>Bursaceae</i>	<i>Commiphoramyrrha</i> (Ness) Engl	مرمکی	مر، مرمکی	صمغ	عربستان و سواحل افریقا	۱۷۱.
	<i>Umbelliferae</i>	<i>Ducrosia anethifolia</i> (DC.) Boiss	مشکک		سرشاخه های هوایی	کرمان	۱۷۲.
مقوی معده، نیرو دهنده و قابض	(<i>Myrtaceae</i>)	<i>Myrtus communis</i> L.	موردانه	موردانه	میوه	کرمان	۱۷۳.
عطر و طعم دهنده، برطرف کننده درد دندان، ضد عفونی کننده	<i>Myrtaceae</i>	<i>Eugenia caryophyllata</i> Thunb	میخک	قرنفل	غنچه گل	نواحی گرم و مرطوب	۱۷۴.
تقویت کننده، ضد درد، ضد نفخ	<i>Papilionaceae</i>	<i>Astragalus hamosus</i> L	ناخنک، اکیل الملک	کلیل الملک	میوه	کرمان	۱۷۵.
ضد نفخ، ضد درد، برطرف کننده سردی، تسهیل کننده هضم	<i>Labiatae</i>	<i>Mentha SPP</i>	نعناع	نعناع	سرشاخه های هوایی	کرمان	۱۷۶.
برطرف کننده ناراحتی های معده و انگلهای گوارشی	(<i>Umbelliferae</i>)	<i>Dorema ammoniacum</i> Don	وشا یا اشق	اشترک	فراورده فرعی (گم رزین)	دشت های مختلف ایران	۱۷۷.
بادشکن، نیرو دهنده، مقوی معده	<i>Zingiberaceae</i>	<i>Amomum sublatum</i> Roxb	هل باد	هل باد	هیوه	نواحی شرقی هیمالا یا	۱۷۸.
بادشکن، نیرو دهنده، مقوی معده و عطر و طعم دهنده	<i>Zingiberaceae</i>	<i>Eletaria cardamomum</i> maton	هل سبز	هل رسمی	هیوه	هند و مالزی	۱۷۹.
بادشکن، نیرو دهنده، مقوی معده و عطر و طعم دهنده	<i>Zingiberaceae</i>	<i>Eletaria cardamomum</i> maton	هل سفید	هل سفید	میوه	هندوستان	۱۸۰.
رفع اسهال و مقوی معده	<i>Combratacea</i>	<i>Terminalia chebula</i> Retz	هلبله زرد	هلبله زرد	میوه رسیده	هندوستان	۱۸۱.
	<i>Combretaceae</i>	<i>Terminalia chebula</i> Retz.	هلبله سیاه	هلبله کابلی	میوه	هندوستان	۱۸۲.
مسهل	<i>Combretaceae</i>	<i>Terminalia chebula</i> Retz.	هلبله سیاه	هلبله سیاه	میوه نارس	هندوستان	۱۸۳.
معرق، تصفیه کننده خون و کاهنده قند خون	<i>Compositae</i>	<i>Calendula officinalis</i> L	همیشه بهار طبی	گل همیشه بهار	کاپیتول (مجموعه گلها)	نقاط مختلف ایران	۱۸۴.

بحث و نتیجه گیری:

هستند که تیره های *Labiatae* (نعناع)، *Umbelliferae*

(جعفری) و *Compositae* (کاسنی) به ترتیب با ۱۶، ۱۴ و ۱۲

نمونه های دارویی گیاهی که در جدول ۱ نام و سایر

مشخصات آنها آورده شده است متعلق به ۵۵ تیره گیاهی

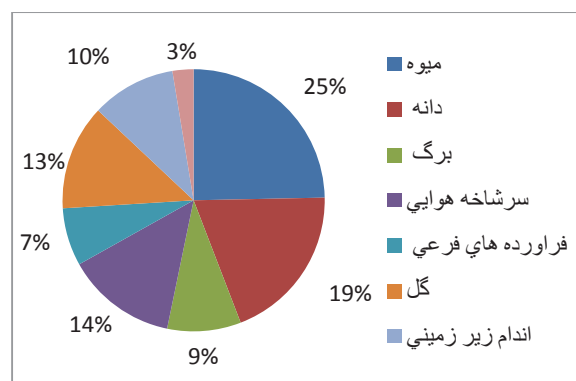
علمی معتبر آن روزگار که یکی از آن علوم طبابت بر اساس گیاه‌درمانی بوده است سبب گردیده که برخی از اطلاعات آن دوره تا زمان حال حفظ و استفاده شود (۱۴).

باتوجه به اینکه در مکانهای مختلف جهت استفاده از گیاهان دارویی آداب و رسوم متفاوتی وجود دارد، بنابراین گیاهانی که مصرف می‌شوند بالطبع روشهای استفاده متفاوتی خواهند داشت (۱۶، ۱۵). مثلاً ممکن است گیاهی که در یک منطقه جهت درمان یک بیماری به صورت جوشانده مصرف می‌شود در مکان دیگر جهت درمان بیماری دیگری به صورت ضماد مصرف شود. یا در دو مکان مختلف جهت درمان یک بیماری از دو گیاه متفاوت استفاده شود (۱۴).

در بررسی انجام شده دیده میشود که بیش از ۹۰٪ گیاهان دارویی که در منطقه چهار محال و بختیاری یافت می‌شود در عطاریهای شهر کرمان بعنوان داروی طب سنتی وجود دارد (۱۰). اما در مناطق دیگر که در فاصله دورتری قرار دارند این تشابه به تدریج کمتر میشود در تحقیق انجام شده در ترکیه حدود ۵۰٪ (۱۶) و در نیجریه و هند ۵،۱۷٪ کمتر از این مقدار وجود دارد و این تاکید بر گفته دانشمند بزرگ ابوعلی سینا دارد که فرموده است دوی هر دودی در گیاهان همان محل است.

در کشورهای توسعه یافته ۲۵٪ از داروها گیاهی هستند و یا منشا گیاهی دارند (۵). کشور پهناور ایران به لحاظ دارا بودن اقلیمهای متفاوت دارای پوششهای مختلف گیاهی است. بنابراین گیاهان دارویی زیادی را میتوان در آن پرورش داد. در بین گیاهان جمع آوری شده از عطاری های شهر کرمان اکثر آنها در داخل کشور قابلیت رویش دارند یا به صورت خود رو یافت میشوند. بعضی از آنها مانند فلفل سیاه و فلووس علیرغم داشتن قدرت رویش در داخل کشور از خارج وارد میشوند. تعداد معدودی از نمونه ها را نمیشود در کشور پرورش داد و باید از کشورهایی مانند هند و چین وارد کرد. در نتیجه با پیشرفت علم کشاورزی مانند سایر علوم ما میتوانیم با پرورش گیاهان دارویی علاوه بر مصرف داخلی کشور صادرات آن را بطور قابل توجهی افزایش دهیم.

بیشترین گونه های گیاهی را در خود جای داده اند. اندام های که مورد استفاده دارویی قرار گرفته اند عبارتند از میوه (۳۷ نمونه)، دانه (۳۰ نمونه) سرشاخه های هوایی (۲۱ نمونه)، گل (۲۰ نمونه)، ریشه و ریزوم (۱۶ نمونه)، برگ (۱۴ نمونه)، فراورده های فرعی (۱۱ نمونه) و بقیه نمونه ها از پوست ساقه، پوست و دم میوه تشکیل شده اند که در نمودار شماره ۱ درج شده است. در مقایسه با تحقیقی که توسط Mehdioui بر روی گیاهان دارویی یک محل در نواحی جنوبی مراکش و منطقه چهارمحال و بختیاری در ایران انجام گرفته است تفاوت هایی در میزان اندام هایی که مورد استفاده دارویی قرار میگیرند مشاهده می شود در داروهای گیاهی موجود در بازار کرمان میوه و سپس دانه بیشتر از همه مورد استفاده دارویی قرار می گیرند در صورتی که در نواحی جنوبی مراکش برگها و سرشاخه های هوایی و منطقه چهارمحال و بختیاری برگها و گلها قسمت اعظم دارویی را تشکیل می دهند (۳، ۱۲).

شکل ۵. اندام مورد استفاده دارویی در عطاری های شهر کرمان

بیشتر مصرف این داروهای گیاهی، در درمان بیماری های مربوط به سیستم گوارش است که با تحقیق انجام شده بر روی گیاهان دارویی منطقه کاشان توسط دکتر سجادی و همکاران همخوانی دارد (۱۳). از سوی دیگر به دلیل دارا بودن اقوام مختلف، باطیف وسیعی از فرهنگها و آداب و رسوم متفاوت برخوردار است. یکی از قابل توجه ترین این آداب و رسوم استفاده از گیاهان دارویی به شیوه های گوناگون و صور مختلف است. همچنین علاقه ایرانیان به تحصیل علم و وجود مراکز

References:

۱. صدیقی، ژیلا؛ مفتون، فرزانه؛ ضیایی، علی: طب گیاهی آگاهی، بینش و عملکرد در جمعیت شهر تهران. فصلنامه گیاهان دارویی: ۱۳۸۳، شماره ۱۳، صص: ۶۷-۶۰.
۲. خسرو شاهی، سارا؛ خوش قامت، سحر؛ ثابت تیموری، مزده، ثابت تیموری، گیتی، جعفرنیا، ساسان، صفایی خرم، مهدی: راهنمای جامع و مصور داروسازی گیاهی. چاپ دوم. مجمع آموزش کشاورزی سبز ایران، سال ۱۳۸۸.
۳. قاسمی دهرکدی، نصراله؛ سجادی، سید ابراهیم؛ قنادی، علیرضا؛ امزاده، یعقوب؛ آزادبخت، محمد؛ اصغری، غلامرضا؛ امین، غلامرضا؛ حاجی آخوندی، عباس؛ طالب، امیر مهدی: فارماکوپه گیاهی ایران. مجله پژوهشی حکیم: ۱۳۸۲، شماره ۳، صص: ۶۹-۶۳.
۴. باقری، ابوالقاسم نقدی بادی، حسینعلی، موحدیان، فیروز ملکی زاده تفتی مریم و هم‌متی مقدم، احمد رضا: بررسی رویکرد زنان شهر اصفهان در استفاده از طب گیاهی. فصلنامه گیاهان دارویی: ۱۳۸۴، شماره ۱۵، صص: ۹۳-۸۱.
5. MuthuChelliah, Ayyanar Muniappan, Raja Nagappan and Ignacimuthu Savarimuthu. Medicinal plants used by traditional healers in Kancheepuram District of Tamil Nadu, India: Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine. 2006; 43(2):1-26.
۶. مرادیلاکه، مازیار؛ سعیدی، مریم؛ ناصرخت، مرتضی: آگاهی عطاران شهر تهران از ویژگی‌های گیاهان دارویی. فصلنامه پایش: ۱۳۸۷، شماره ۴، صص: ۳۲۱-۳۲۸.
۷. صابر آملی، سیروس؛ ناصری، احمد؛ رحمانی، غلامحسین؛ کالیراد، عهدیه: گیاهان دارویی استان کرمان. فصلنامه پژوهشی تحقیقات گیاهان دارویی و معطر ایران: ۱۳۸۳، شماره ۴، صص: ۴۸۷-۵۳۲.
۸. امین، غلامرضا: گیاهان دارویی سنتی ایران. مؤسسه پژوهش‌های گیاهان دارویی دانشگاه علوم پزشکی تهران، دانشکده داروسازی، تهران، ۱۳۷۰.
۹. مظفریان، ولی الله: فرهنگ نام‌های گیاهان ایران. فرهنگ معاصر، تهران، ۱۳۷۷.
10. Ghasemi pirbaloutia A. Medicinal plants used in Chaharmahal and Bakhtyari districts of Iran: Researches Centre of Medicinal Plants and Ethnoveterinary, Islamic Azad University, Shahrekord Branch Chaharmahal and Bakhtyari Province. 2009;55(2):69-77.
11. Rachida Mehdioui, Zoubir Chattou YEl Houssine Zaid. Inerrelation Between Socio-economic Factors of the Nearby and plant Resources of the amsittene forest (Essaouira morcco): 2010; 71-83.
۱۲. اهوازی، مریم؛ مظفریان، ولی ا...؛ نژادستاری، طاهر؛ مجاب، فراز؛ چرخچیان، محمد مهدی: کاربرد دارویی سنتی گیاهان بومی منطقه الموت قزوین (تیره‌های Rosaceae و Lamiaceae). فصلنامه گیاهان دارویی: ۱۳۸۶، شماره ۲، صص: ۷۴-۸۴.
۱۳. سجادی، سید ابراهیم؛ بتولی، حسین و قنبري علی: جمع‌آوری و بررسی مصارف سنتی منتخبی از گیاهان شهرستان کاشان. مجله طب سنتی اسلام و ایران: ۱۳۹۰، شماره اول، صص: ۲۹-۳۶.
14. Ombuwajo OR, Alade GO and Sowemimo A. Indigenous Knowledge and Practices of women herb sellers of Southwestern Nigeria. Indian Journal of traditional Knowledge 2008; 7(3): 505-510.
15. Qureshi R A, Ghufuran M A, Gilani S A, Yousaf Z, Abbas GH and Aniqa. Indigenous Medicinal Plant Used by Local Women in Southern Himalayan Regions of Pakistan: Pak. J. Bot., 2009; 41(1): 19-25.
16. Çakılcıoğlu U Sengün, M T and Türkoğlu Đ. An ethnobotanical survey of medicinal plants of Yazıkönak and Yurtbası districts of Elazığ province, Turkey: Journal of Medicinal Plants Research Vol. 2010; 4(7): 567-572.
17. Aiyeloja A A and Bello O A. Ethnobotanical potentials of common herbs in Nigeria: A case study of Enugu state. Educational Research and Review. 2006; 1 (1): 16-22.

تعیین روایی و پایایی پرسشنامه سنجش مزاج جبلی

محمد احمدی^{الف}، مریم جوادی^{ب*}، آمنه باریکانی^ب، اکرم بهشتی^ج، محمد انصاری پور^د

^{الف} گروه علوم تغذیه، دانشکده بهداشت، دانشگاه علوم پزشکی قزوین، قزوین.

^ب مرکز تحقیقات تعیین کننده سلامت اجتماعی، دانشگاه علوم پزشکی قزوین، قزوین.

^ج گروه پوست، دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی قزوین، قزوین.

^د گروه طب سنتی، دانشکده طب سنتی، دانشگاه شاهد، تهران.

چکیده

سابقه و هدف: طب سنتی ایران ادبیات خاص خود را دارد و یکی از مکاتب برتر طبّی دنیاست. هم چنین انجام تحقیقات در زمینه طب سنتی، مکمل و جایگزین استفاده از آن طی سالهای اخیر روند روبه رشدی داشته است. هدف از این پژوهش بررسی روایی و پایایی پرسشنامه سنجش مزاج جبلی است.

مواد و روش‌ها: مطالعه حاضر توصیفی و مقطعی بود که در سال ۱۳۹۲ انجام شد. جامعه پژوهش ۳۲۶ نفر از همراهان بیماران مراجعه کننده به کلینیک تخصصی بوعلی سینای شهر قزوین بودند که به روش نمونه گیری در دسترس وارد مطالعه شدند. پس از بررسی متون، پرسشنامه ای که ۱۰ عامل مزاج جبلی را داشت طراحی شد. سپس روایی محتوا، هماهنگی درونی، تحلیل عاملی اندازه گیری و توسط نرم افزار spss 16 محاسبه و تحلیل گردید.

یافته‌ها: حدود ۷۰٪ از متخصصین در مورد مناسب بودن سوالات توافق داشته و حدود ۸۵٪ از سوالات بنابر نظر متخصصین، مناسب بود. نتایج آزمون بارتلت و KMO نشان داد که حجم نمونه انتخاب شده کافی بوده و تحلیل عاملی برای شناسایی ساختار مدل عاملی مناسب است. تحلیل عاملی ۱۱ عامل را استخراج نمود. هم سانی درونی پیش و پس آزمون به ترتیب $(\alpha=0,688)$ و $(\alpha=0,712)$ بدست آمد.

بحث و نتیجه‌گیری: پرسشنامه تدوین شده از روایی و پایایی مطلوب برخوردار است و می تواند در تحقیقات مزاج شناسی طب سنتی مورد استفاده قرار بگیرد.

کلید واژه‌ها: پرسشنامه، مزاج جبلی، روایی، پایایی، طب سنتی.

تاریخ دریافت: آذر ۹۲
تاریخ پذیرش: اردیبهشت ۹۳

مقدمه:

بیماری‌ها مورد بررسی و بحث قرار گرفته است (۲،۳). مطالعات انجام شده در آمریکا نیز بیانگر این مطلب است که استفاده از طب مکمل و جایگزین توسط خود افراد یا مراجعه آنها به متخصصین این طب رواج پیدا کرده است. مطالعه‌ای در ژاپن (سال ۲۰۰۸) (۴) بر روی بیماران مراجعه کننده به کلینیک-های سرپایی عمومی نشان داد که در یک سال گذشته، نیمی از

طی سالهای اخیر در ایران، گرایش به انجام تحقیقات و انتخاب موضوع پایان نامه با عناوین طب سنتی، مکمل و جایگزین در دوره‌های کارشناسی ارشد، دکتری، پزشکی عمومی و تخصصی روند روبه رشدی داشته است (۱). در مقالات متعددی طب سنتی و طب گیاهی ایرانی، در درمان

مزاج را به سمت مزاج جبلی سوق داد و استفاده از تدابیر ضد، فقط در رفع بیماری است (۱۱). در هر حال تقسیم‌بندی مزاجی افراد توسط حکمای پزشکی ایرانی قابل توجه است و می‌توان کاربردهای متعددی را از آن دریافت کرد. گمان می‌رود که تقسیم‌بندی بالینی انسان‌ها براساس تفاوت و تشابه فنوتیپی که منشأ آن تفاوت‌های مزاجی است، از منطقی استوار برخوردار بوده و به کمک فن آوری و محققین امروز خواهد آمد و در علوم مختلف از قبیل نوتریکوژنومیک و فارماکوژنتیک می‌توان از این تقسیم‌بندی‌ها استفاده کرد (۱۳). مطالعه‌ای در ایران در سال ۱۳۸۶، نشان داد که عوامل ایمونولوژیک و الگوی سایتوکینی افراد دارای مزاج گرم و سرد با هم تفاوت معنی‌داری دارند (۱۴).

از دیگر فایده‌های شناخت مزاج جبلی، کاربرد آن در درمان بخصوص تعیین زمان اختتام درمان است. زمانی که پزشک متوجه می‌شود بیمار به مزاج جبلی خود نزدیک شده است، باید تدابیر ضد بیماری را متوقف کند تا بیماری جدیدی در بیمار پیش نیاید. هم چنین در شناخت شدت، قوت و ضعف اسباب بیماری می‌توان از مزاج جبلی استفاده کرد. بدین شکل که اگر مزاج بیماری ایجاد شده در فرد همسو با مزاج جبلی او باشد، سبب (عامل) بیماری ضعیف و اگر ضد آن باشد، سبب بیماری قوی است (۱۱).

انجام تحقیقات اپیدمیولوژیک بر پایه مزاج، منوط به داشتن یک ابزار مناسب و علمی است که از روایی و پایایی قابل قبولی برخوردار باشد و در دسترس نبودن ابزار استاندارد برای تعیین مزاج، سبب می‌شود که درمانگران شیوه یکسانی برای درمان فردی واحد را در نظر نگیرند و این امر بیمار و درمانگر را با سردرگمی مواجه می‌سازد. مقصود از روایی این است که آیا ابزار اندازه‌گیری مورد نظر می‌تواند ویژگی و خصوصیتی را که ابزار برای آن طراحی شده است، اندازه‌گیری کند یا خیر. به عبارت دیگر مفهوم روایی به این سوال پاسخ می‌دهد که ابزار اندازه‌گیری تا چه حد خصیصه مورد نظر را می‌سنجد. بدون آگاهی از روایی ابزار اندازه‌گیری، نمی‌توان به صحت داده‌های حاصل از آن اطمینان داشت. اما پایایی با این امر سروکار دارد که ابزار اندازه‌گیری در شرایط یکسان تا چه

این بیماران حداقل از یکی از روش‌های طب مکمل و جایگزین استفاده کرده بودند (۵). سازمان جهانی بهداشت جایگاه خاصی برای طب سنتی اعم از چینی، هندی، عربی قائل است و بر وجود یک مرکز یا شبکه تحقیقاتی ملی در زمینه طب سنتی، مکمل و جایگزین در هر کشور تأکید دارد (۶،۷،۱). مرکز ملی طب مکمل و جایگزین آمریکا، انواع طب مکمل را به ۵ گروه اصلی تقسیم‌بندی می‌کند که عبارتند از: ۱- سیستم‌های پزشکی جایگزین ۲- پزشکی بدن-ذهن ۳- درمان‌های برپایه بیولوژیک ۴- درمان از طریق حرکت دادن اعضای بدن ۵- انرژی درمانی. در این راستا اولین مطالعه ملی در آمریکا سال ۱۹۹۱ نشان داد حدود ۱۱ درصد از بزرگسالان به متخصص طب مکمل مراجعه داشته‌اند. این آمار در سال ۱۹۹۷ به ۶/۳ درصد افزایش یافت (۵).

طب سنتی ایران ادبیات خاص خود را دارد و یکی از مکاتب برتر طبی دنیاست که نگاه ویژه‌ای به انسان و جهان دارد و همه روابط بین انسان و جهان را براساس حکمت الهی تفسیر می‌کند (۶،۸). این طب بر پایه تئوری اخلاط (مایعات سیال چهارگانه درون بدن) بنا شده است (۶،۹). براساس دیدگاه پزشکی ایرانی هر انسان با مزاج خاصی متولد می‌شود که به آن مزاج ذاتی یا جبلی می‌گویند. و پس از آن در معرض مزاج‌های عارضی مثل مزاج سن، فصول، موقعیت جغرافیایی محل زیست و... قرار می‌گیرد. مزاج جبلی از نه حالت خارج نیست: گرم، سرد، تر، خشک، گرم و تر، گرم و خشک، سرد و تر، سرد و خشک و معتدل (۱۰،۱۱،۱۲). شناخت مفهوم مزاج در پزشکی ایرانی از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است؛ زیرا برای حفظ سلامتی و هم چنین درمان بیماریها، به این مفهوم وابسته‌ایم. براساس این دیدگاه، هر موجودی از مواد اولیه‌ای به نام ارکان (عناصر بسیط نظام آفرینش شامل آتش، هوا، آب و خاک عنصری) و اخلاط (صفرا، دم، بلغم و سودا) تشکیل شده است و نسبت‌های متفاوت ارکان و اخلاط، مزاج را تشکیل می‌دهند. البته این نسبت‌ها در هیچ دونفری کاملاً شبیه به هم نیست (۱۳). همانطور که گفته شد شناخت مزاج جبلی در مکتب پزشکی ایرانی از اهمیت بالایی برخوردار است؛ از جمله در حفظ صحت فرد (پیشگیری از بیماری) باید همواره

محاسبه ضریب روایی و کسب حداقل توافق ۷۰٪ (روایی خوب) از مجموع نظرات متخصصین تعیین شد. (۱۶،۱۷) تحلیل عاملی با تعیین همبستگی بین ابعاد و با استفاده از روش چرخشی واریماکس (Varimax) و بر اساس آزمون اسکری (Scree test) انجام شد.

پایایی با روش دو نیمه سازی و همسانی درونی و روش محاسبه ضریب آزمون باز آزمون (در مرحله پیش آزمون) تعیین شد. در روش دو نیمه سازی، ضریب همبستگی اسپیرمن و گاتمن محاسبه شد و ضریب آلفای کرونباخ بزرگتر یا مساوی ۰/۷ برای ارزیابی و تعیین همسانی درونی استفاده شد. آزمون های آماری کمی و کیفی به کمک نرم افزار SPSS نسخه ۱۶ انجام شد و شاخص های آمار توصیفی به صورت میانگین و انحراف معیار بیان گردید. ضریب اطمینان در کلیه محاسبات ۹۵٪ و سطح معنی داری $P < ۰/۰۵$ در نظر گرفته شد.

یافته‌ها:

از بین ۳۲۶ نفر افراد شرکت کننده در مطالعه، تعداد ۱۸۸ نفر (۵۸،۲ درصد) زن و ۱۳۵ نفر (۴۱،۲ درصد) مرد بودند. میانگین سن افراد مراجعه کننده $۲۵,۳ \pm ۶,۳$ بود. بیشتر افراد یعنی ۱۲۴ نفر (۳۸،۲ درصد) دارای تحصیلات لیسانس بودند. نتایج روایی محتوا، روایی سازه و روایی عاملی عبارتند از: الف) روایی محتوای حدود ۷۰٪ از متخصصین در مورد مناسب بودن سؤالات توافق داشته و حدود ۸۵٪ از سؤالات بنابر نظر متخصصین، مناسب بود. سؤالاتی که ابهام داشت حذف گردید.

ب) تحلیل داده‌های مربوط به روایی سازه به روش تحلیل عاملی: به منظور سنجش روایی سازه و نیز شناسایی و تعیین عوامل تشکیل دهنده مقیاس، از روش تحلیل عاملی استفاده شد. پیش از انجام مراحل تحلیل عوامل، به منظور مشخص نمودن کفایت حجم نمونه انتخاب شده، از آزمون بارتلت و KMO استفاده شد. با توجه به بالاتر بودن شاخص KMO از ۰,۵، تعداد نمونه برای تحلیل عاملی کافی بود. مقدار کای دو آزمون بارتلت برابر با ۶۵۵,۳۷ و درجه آزادی ۵۲۸ بود که نشان می-

اندازه نتایج یکسانی به دست می دهد. به بیان دیگر اگر ابزار اندازه گیری را در یک فاصله زمانی کوتاه چندین بار به یک گروه واحدی از افراد بدهیم نتایج حاصل نزدیک به هم باشد (۱۵).

از برآیند مطالب مذکور این نتیجه حاصل می شود که باید روش استاندارد برای شناخت مزاج جبلی داشته باشیم تا افراد عادی بتوانند مزاج خود را تشخیص دهند و بر طبق آن تدابیر ویژه حفظ سلامتی خود را اتخاذ کنند، و درمانگران نیز برای درمان از آن بهره ببرند تا بهترین تدبیر را برای رفع بیماری اتخاذ نمایند.

از این رو ساخت یک پرسشنامه استاندارد ضروری بنظر می رسد و از آنجائیکه تاکنون کارهای بسیار معدود و پراکنده- ای در این زمینه صورت گرفته است، این مطالعه با هدف طراحی و ساخت پرسشنامه ای روا و پایا انجام شد تا شاید بتواند در زمینه های پیش گفت به درمانگران و محققین حوزه سلامت کمک نماید.

مواد و روش‌ها:

مطالعه حاضر توصیفی - مقطعی است. که در سال ۱۳۹۲ انجام شد. جامعه پژوهش ۳۲۶ نفر از افراد همراه با بیماران مراجعه کننده به کلینیک تخصصی بوعلی سینای شهر قزوین بودند، که به روش نمونه گیری آسان وارد مطالعه شدند. هم چنین پس از بررسی متون ابتدا پرسشنامه ای با ۴۸ گویه که ۱۰ عامل مزاج جبلی را داشت طراحی شد، و پس از تعیین روایی محتوا، تعیین هماهنگی درونی و تحلیل عاملی بر روی ۳۳ سؤال انجام شد. به منظور بررسی روایی محتوا، پرسشنامه مزاج جبلی به همراه توضیحات لازم، در اختیار ۸ نفر از اساتید مجرب در زمینه طب سنتی (با تخصص های طب سنتی، اپیدمیولوژی، تغذیه و پوست) قرار گرفت. از متخصصین درخواست شد تا پس از بررسی کیفی ابزار، براساس معیارهای رعایت دستور زبان فارسی، استفاده از کلمات مناسب، قرارگیری سؤالات در جای مناسب و امتیازدهی، بازخورد مناسب را ارائه دهند و براساس نظرات آن ها، اصلاحات لازم صورت گرفت. و سپس روایی محتوی برای هر سؤال با

عاملی (نمرات عاملی) هریک از متغیرها در یازده عامل باقی- مانده است.

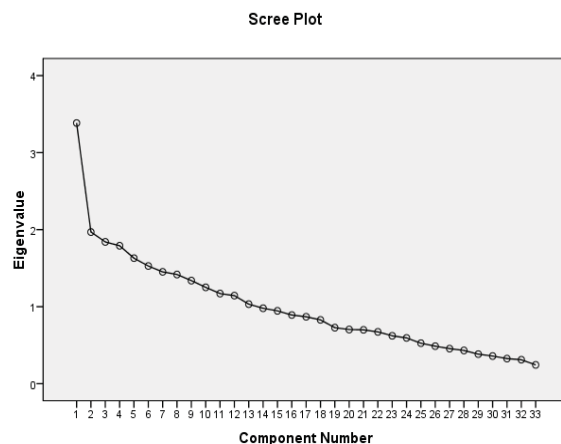
جدول ۱: ماتریس اجزاء یا عامل های چرخیده

عامل یازده	عامل ده	عامل نه	عامل هشتم	عامل هفتم	عامل ششم	عامل پنجم	عامل چهارم	عامل سوم	عامل دوم	عامل اول	گویه	
											گویه ۱	۰,۴۶۱
											گویه ۲	۰,۶۲۹
											گویه ۳	۰,۴۵۳
											گویه ۴	۰,۷۲۳
										۰,۷۴۴	گویه ۵	
										۰,۵۵۳	گویه ۶	
										۰,۵۳۱	گویه ۷	
									۰,۵۱۲		گویه ۸	
									۰,۶۰۲		گویه ۹	
									۰,۷۰۰		گویه ۱۰	
									۰,۶۰۳		گویه ۱۱	
									۰,۴۲۴		گویه ۱۲	
									۰,۶۳۶		گویه ۱۳	
									۰,۵۰۷		گویه ۱۴	
									۰,۵۰۱		گویه ۱۵	
									۰,۷۲۳		گویه ۱۶	
									۰,۶۹۰		گویه ۱۷	
									۰,۶۰۴		گویه ۱۸	
									۰,۴۵۱		گویه ۱۹	
									۰,۳۷۳		گویه ۲۰	
									۰,۶۶۷		گویه ۲۱	
									۰,۷۱۶		گویه ۲۲	
									۰,۶۴۷		گویه ۲۳	
									۰,۶۸۸		گویه ۲۴	
									۰,۵۴۲		گویه ۲۵	
									۰,۴۸۳		گویه ۲۶	
									۰,۷۲۰		گویه ۲۷	
									۰,۴۹۵		گویه ۲۸	
									۰,۷۶۱		گویه ۲۹	
									۰,۳۹۷		گویه ۳۰	
									۰,۳۶۳		گویه ۳۱	
									۰,۶۲۶		گویه ۳۲	
									۰,۶۷۳		گویه ۳۳	

دهد همبستگی بین سؤالات وجود دارد ($P < 0,0001$) و تحلیل عاملی برای شناسایی ساختار مدل عاملی مناسب است. و فرض شناخته بودن ماتریس همبستگی رد می شود.

در مرحله بعد تحلیل عاملی، به منظور تعیین تعداد عامل- های اصلی، از ملاک ارزش های ویژه بزرگتر از یک استفاده شد. براین اساس برای مزاج جبلی، تعداد ۱۱ عامل نمایان شد که پس از تعیین تعداد عامل های اصلی و قبل از تفسیر آنها، عامل های مذکور انتخاب شده و چرخش متعامد به شیوه واریماکس بر روی آنها اجرا شد. که حدود ۶۳,۴۸٪ از تغییرپذیری متغیرها را توضیح می دهند. نمودار ارزش های ویژه (نمودار اسکری یا Scree- Plot) و الگوی وزن های عاملی نشان داد که مقدار واریانس توجیه شده با استخراج عامل های بعد از عامل ۱۱ به شدت افت کرده و مقدار ویژه عامل های ۱ تا ۱۱ بیشتر از ۱ می باشد. به همین دلیل در خروجی باقی مانده اند. (نمودار ۱)

نمودار ۱: نمودار ارزش های ویژه و الگوی وزن های عاملی در پرسشنامه سنجش مزاج جبلی

به منظور دستیابی به همبستگی بین آزمون ها و عامل ها، با در نظر گرفتن ۰,۳ به عنوان بار عاملی، هیچ کدام از گزینه های پرسشنامه، بار عاملی کمتر از ۰,۳ نداشت که موجب حذف گزینه گردد. به همین علت، چرخش مجدد بر روی همان ۳۳ گویه انجام شد. جدول شماره ۱ ماتریس اجزاء یا عامل های چرخیده پس از چرخش را نشان می دهد که شامل بارهای

و پایایی کافی برخوردار است. پایایی این ابزار به روش آلفای کرونباخ و ضریب دونیمه کردن گاتمن در مرحله پیش و پس از آزمون محاسبه شد و ضریب همبستگی پیرسون برابر با ۰,۶۲۵ محاسبه شد که از نظر آماری معنی دار است. این نتایج نشان دهنده پایایی این پرسشنامه است. محاسبه پایایی ابزار که مؤید ثبات آن است، در مطالعات ساخت پرسشنامه مورد استفاده قرار می‌گیرند، ضریب کرونباخ در مطالعه (۱۸)، ۰,۵۹ بدست آمد. و در مطالعه (۱۹) این ضریب ۰,۷ گزارش شد. در بررسی ساختار عاملی پرسشنامه، تعیین نمودار ارزش-های ویژه (نمودار اسکری یا Scree-Plot) و الگوی وزن های عاملی نشان داد که ۱۱ عامل دارای بار عاملی بوده و ۳۳ گویه پرسشنامه در این عوامل تقسیم شدند.

محدودیت‌های پرسشنامه: برخی از سؤالات پرسشنامه نیاز به معاینه بالینی توسط متخصص طب سنتی دارد و فرد عادی قادر به پاسخگویی به آن‌ها نیست که البته سعی شده است توضیحات راهگشا در این گونه سؤالات قرار داده شود. تداخل و اثر مزاج سنی (سن رشد و نمو در کودکی) بر مزاج جبلّی: بدین صورت که بخشی از گرمی و تری محاسبه شده در مزاج جبلّی مربوط به مزاج سنی دوران کودکی است و همه آن را دارند. محدودیت دیگر، مشکل در یادآوری است. چون سؤالات مربوط به گذشته و دوران کودکی افراد است، بهتر است که والدین یا اطرافیان فرد در تکمیل پرسشنامه به وی کمک کنند. طولانی بودن سؤالات از دیگر محدودیت‌هاست که وقت زیادی برای تکمیل پرسشنامه گرفته می‌شود.

پیشنهاد می‌شود از این پرسشنامه در مطالعات گسترده دیگر استفاده شود تا عیوب آن مشخص شده و رفع گردد و به عنوان ابزاری استاندارد در پژوهش‌های طب سنتی مورد استفاده قرار گیرد. همچنین طراحی پرسشنامه‌های استاندارد برای بررسی سوء مزاج‌ها (مزاج‌های عارضی یا ثانویه) باید در دستور کار محققین طب سنتی و علوم پزشکی قرار گیرد.

به منظور بررسی پایایی پرسشنامه، دو روش محاسبه آلفای کرونباخ و روش دونیمه کردن گاتمن و محاسبه ضریب همبستگی پیرسون در روش آزمون - بازآزمون بر روی ۳۰ نفر از افراد به کار گرفته شد. ضریب آلفای کرونباخ و ضریب دونیمه کردن در مرحله پیش آزمون و بعد از آن بطور جداگانه محاسبه شد. (جدول ۲) ضریب همبستگی پیرسون در آزمون-بازآزمون بر روی تعداد ۳۰ نفر از افراد حدود ۰,۶۲۵ محاسبه گردید. ($p=0.0001$)

جدول ۲: پایایی پرسشنامه در مرحله پیش و پس آزمون

ویژگی	اندازه ارتباط (پیش آزمون)	اندازه ارتباط (پس آزمون)
آلفای کرونباخ	۰,۶۸۸	۰,۷۱۲
ضریب دونیمه کردن گاتمن	۰,۵۹	۰,۶۲

بحث و نتیجه‌گیری:

هدف از انجام این مطالعه تعیین روایی و پایایی پرسشنامه سنجش مزاج جبلّی بود. این پرسشنامه به همراه پرسشنامه ویژگی‌های دموگرافیک بررسی شد که بر اساس نتایج بدست آمده، این ابزار برای تعیین مزاج جبلّی دارای دقت و اعتماد کافی می‌باشد.

شناخت مزاج جبلّی برای ارائه راهکارهای حفظ سلامتی به افراد و نیز بازگرداندن سلامتی در زمان بیماری از اهمیت بالایی برخوردار است. (۱۰،۱۱،۱۳) تاکنون روش استاندارد برای تعیین مزاج جبلّی افراد ارائه نشده است و کارهای پراکنده ای که در این زمینه صورت گرفته است، تفاوتی میان مزاج جبلّی و مزاج عارضی فرد قائل نمی‌شود. (۱۴) بنابراین مقایسه‌ها با ساخت ابزار سایر مطالعات انجام شده است. لذا لازم است که ابزارهای مناسب و استاندارد برای تعیین مزاج جبلّی افراد و نیز سوءمزاج‌ها طراحی شود تا توسط متخصصین طب سنتی و دیگر محققان علوم پزشکی استفاده گردد.

پرسشنامه مزاج جبلّی مطالعه حاضر جزء اولین پرسشنامه‌ها برای تعیین اختصاصی مزاج جبلّی در کشور است که از روایی

References:

1. Moradi, Maziar, Gooshegir, Sayyed Ashraf Aldin, Amini, Mahtab: The tendency to traditional and complementary medicine in thesis researches. *J Payesh* 2008; 7 (4): 337-344
2. Amirghofran Z: Medicinal plants as immunosuppressive agents in Traditional Iranian Medicine. *Iran J Immunology* 2010; 7(2): 65-73.
3. Rahimi R, Shams Ardekani MR, Abdollahi M: A review of the efficacy of Traditional Iranian Medicine for inflammatory bowel disease. *World j Gastroenterol* 2010; 16(36): 4504-4514.
4. Yamashita H, Tsukayama H, Sugishita C: Popularity of complementary and alternative medicine in Japan: a telephone survey. *Complement Ther Med* 2002;10(2):84-93.
5. Shams Ardekani M, Ardeshir Rouhanifard S, Abedtash H. A Glance at Use and Prevalence of Complementary and Alternative Medicine in Other Countries Based on the Last Statistical Surveys. *J Islamic & Iranian Traditional Medicine*: 3. 2011; 2 (1) :37-46
6. Rezaeizadeh H, Alizadeh M Naseri M, Shams Ardakani MR: The Traditional Iranian Medicine Point of View on Health and Disease. *Iranian J Publ Health*, 38(1) 2009, 169-172
7. WHO Traditional Medicine Strategy 2002-2005 (2002). Geneva, pp: 1-3, 43-47
8. Naseri, Mohsen: Traditional Iranian Medicine & its development using WHO guidelines. *J Daneshvar Pezeshki*: 9. 2004; 11(52): 53-68
9. Ramezani F, Shams Ardekani M, Keshavarz M, Nazem Hakim E, Minaii M. An Overview of Organs, Spirits, Faculties, and Activities in Theoretical Medicine. . *J Islamic & Iranian Traditional Medicine*: 3. 2011; 1 (4) :337-348
10. Aghili khorasani, Mir Mohammad Hussain Khan. "Kholase al Hekma". Correction by Nazim, Ismail. Ismailian Publication Qom,1385. pp 801-856.
11. Ebadiani, Mohammadd: Clinical Lessons of Iranian Medicine. Niakan publication, 1390.
12. Shaykh al-Rais Avicenna, Canon on Medicine, research and translation Masudi, Ali Reza, Kashan Morsal Press, 1386.
13.) Naseri M, Rezaeiazdeh H, Taheripanah T, Naseri V. Temperament Theory in the Iranian Traditional Medicine and Variation in Therapeutic Responsiveness, Based on Pharmacogenetics. *J Islamic & Iranian Traditional Medicine*: 3. 2010; 1 (3) :237-242
14. Shahabi S, Zuhair M, Mahdavi M, Dezfouli M, Torabi Rahvar M, Naseri M et al . Evaluation of the Neuroendocrine System and the cytokine pattern in warm and cold nature persons.. *Physiol Pharmacol*. 2007; 11 (1) :51-59
15. Delavar A, Zahracar K: measurement in psychology, Arasbaran publication, Tehran, 1387:156-202
16. Lynn MR, Determination and Quantification of Content Validity. *Nurs Res* 1986; 35(6): 382-5
17. Polit DF, Beck CT; The Content Validity Index: Are you sure you know what's being reported? Critique and recommendations. *Research in Nursing & Health* 2006; 29: 489-497
18. Izutsu T., Tsutsumi A., Islam A., Matsuo Y., Yamada H.S., Kurita H. and Wakai S.(2005) Validity and reliability of the Bangla version of WHOQOL-BREF on an adolescent population in Bangladesh *Qual Life Res*. 14(7): 1783-9